

שנאה שאינה תלויה בדבר

זהו דין מוזר על פי כל אמת מידה. כמעט בלתי מובן. הנה הוא כצורתו בפרשתנו:

זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמֶלֶק בְּדַרְךָ וַיִּזְנֹב בְּךָ כָּל הַנְּחֻשְׁלִים אַחֲרֶיךָ וְאֶתָּה עָיִף וְיָגַע; וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים. וְהָיָה בְּהִנִּיחַ ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ מִכָּל אִיבֶיךָ מִסָּבִיב בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחְלָה לְרִשְׁתָּהּ, תִּמְחָה אֶת זִכְרֵ עֲמֶלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. לֹא תִשְׁכַּח. (דברים כה, יז-יט)

שני אויבים היו לבני ישראל בימי משה. המצרים והעמלקים. המצרים שעבדו את בני ישראל. הם הפכו את מושבת בני ישראל במצרים למושבת עונשין של עבודת כפייה. הם נגשו בבני ישראל באכזריות. פרעה ציווה להשליך ליאור כל יילוד זכר מבני ישראל. זה היה ניסיון לרצח עם. למרות כל זאת, משה מצווה מפי ה': "לֹא תִתְעַב מִצְרַיִם כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ צוֹר" (דברים כג, ח).

לעומת זאת, מתקפה כושלת אחת של עמלק על ישראל (שמות יז, ח-יג) הספיקה כדי שהקב"ה יתחייב למחות את זכר עמלק ולהודיע כי "מִלְחָמָה לָהּ בְּעַמְלֵק מִדֶּרֶד" (שם, יד-טז). אירוע זה הוא גם הנימוק למצווה שפרשתנו שבה ומדגישה: זָכוֹר;

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

לֹא תִשְׁכַּח; תִּמְחָה. מה ההבדל בין מצרים לעמלק? מדוע מצווה התורה, למעשה, לסלוח למצרים - אך לא לעמלק? את שורש התשובה נמצא במשנה, בפרקי אבות:

כל אהבה שהיא תלויה בדבר - בטל דבר, בטלה אהבה. ושאינה תלויה בדבר - אינה בטלה לעולם. איזו היא אהבה התלויה בדבר? זו אהבת אמנון ותמר. ושאינה תלויה בדבר? זו אהבת דויד ויהונתן.¹

אהבה התלויה בדבר היא אהבה על תנאי. היא מתקיימת רק כשהתנאי מתקיים, ובטלה לאחר מכן. אמנון אהב את תמר, ליתר דיוק התאוה לה, מפני שהייתה אסורה עליו. היא הייתה אחותו למחצה. משמימש את תאוותו - "וַיִּשְׁנֹאֶה אֱמָנוֹן שְׁנֹאֶה גְדוּלָּה מְאֹד, כִּי גְדוּלָּה הַשְׁנֹאֶה אֲשֶׁר שְׁנֹאֶה מֵאַהֲבָה אֲשֶׁר אַהֲבָה" (שמואל ב' יג, טו). לעומת זאת, אהבה שאינה מותנית ואינה רציונלית מתקיימת לעולם. כמאמר המשורר האנגלי דילן תומאס,

אף פי אוהבים יאבדו לא תאבד האהבה;
ולא תהיה למות ממשלה.²

הוא הדין בשנאה. כאשר היא רציונלית, כאשר היא מבוססת על איזה חשש או על מחלוקת שגם אם אינם מוצדקים יש בהם איזה היגיון, אפשר לדבר על לב השונא ואף להניאו מן השנאה. אבל שנאה בלתי מותנית, שנאה אי-רציונלית, חסינה מפני שכנוע ופירוק. שום מעשה לא ישים לה קץ. היא נצחית.

זה ההבדל בין העמלקים למצרים. שנאת המצרים לבני ישראל ופחדם מפניהם לא היו נטולי היגיון. פרעה אמר לבני עמו, "הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ. הֲבֵה נִתְחַכְמָה לוֹ,

פֶּן יִרְבֶּה, וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ” (שמות א, ט-י). המצרים פחדו מפני בני ישראל משום שהללו היו רבים. הם היוו איום פוטנציאלי על האוכלוסייה הילידית המצרית. ההיסטוריונים לימדונו כי חששם לא היה חסר יסוד. מצרים כבר ספגה קודם לכן פלישה של זרים – ההיקסוס, עם אסיאתי בעל שמות ואמונות כנעניים, שהשתלט על אזור דלתת הנילוס בתקופת הביניים השנייה של מצרים הפרעונית. לבסוף גורשו ההיקסוס ממצרים וכל עקבות שהותם נמחו; אך הזיכרון נשאר. חששם של המצרים כי העברים יהיו מעין היקסוס חדשים לא היה אִירִצִּיוֹנְלִי. הם פחדו מפני בני ישראל כי בני ישראל היו חזקים.

שימו לב להבדל בין “רציונלי” לבין “מוצדק”. הפחד הרציונלי הזה של מצרים היה בלתי מוצדק. בני ישראל לא רצו להשתלט על מצרים. אדרבה, הם העדיפו לצאת ממנה. לא כל רגש רציונלי הוא מוצדק. אין זה אִירִצִּיוֹנְלִי לפחד מפני טיסות לאחר שנודע לנו על אסון תעופה גדול, אף כי מבחינה הסתברותית הנסיעה במכונית מסוכנת מהטיסה במטוס. הנקודה החשובה לענייננו היא שרגש רציונלי בלתי־מוצדק ניתן, עקרונית, לשינוי באמצעות שכנוע – להבדיל מרגש אִירִצִּיוֹנְלִי בלתי־מוצדק.

אצל העמלקים, המצב הפוך. הם תקפו עם שהיה “עֵיף וְיָגַע”, ובתוכו התמקדו דווקא בכל “הַנְּחָשָׁלִים” מאחור. עם עייף ויגע, ובייחוד הנחשלים הנשרכים אחריו, אינו מהווה סכנה. לפנינו שנאה אִירִצִּיוֹנְלִית, חסרת בסיס.

בשנאה רציונלית אפשר לטפל. על אחת כמה וכמה עכשיו, כשבני ישראל כבר שוהים בערבות מואב, הרחק ממצרים. למצרים אין סיבה לפחד מהם ולשנוא אותם. לא כן בשנאה האִירִצִּיוֹנְלִית.

אין לה סיבה, אין בה היגיון, ולכן לעולם היא לא תתפוגג. השנאה האִירִצִּיוֹנְלִית עיקשת ובת־קיימא כמו האהבה האִירִצִּיוֹנְלִית. השנאה שעמלק מסמל נמשכת “מִדֶּר דֶּר”. כל שנותר לעשות הוא לזכור ולא לשכוח, לעמוד תמיד על המשמר, ולהילחם בעמלק בכל מקום ובכל זמן שהוא צץ.

יש דבר כזה, קסנופוביה רציונלית. פחד ושנאה מפני הזר, הנוכרי, זה שאינו כמונו. כשבני האדם היו ציידים־לקטים, חיוני היה לאדם להבחין בין בני השבט שלו לבני שבטים אחרים. תחרות קשה ניטשה על המזון ועל השטח. הליברליות והסובלנות טרם באו לעולם. אדם יכול היה להניח שאדם משבט אחר יהרוג אותו או יגרש אותו אם רק תהיה לו הזדמנות.

היוונים הקדומים היו קסנופוביים, שונאי־זרים, והחשיבו את כל שאינם־יוונים לברברים. גם כיום נפוצה התופעה בקרב עמים ילידים. אפילו לעמים סובלניים כגון הבריטים והאמריקנים יש היסטוריה של חוסר אמון כלפי מהגרים – יהיו אלה יהודים, אירים, איטלקים או פורטוריקנים. אך בתוך שניים־שלושה דורות מהגרים אלה מסתגלים לתרבות המקומית ומשתלבים בה. הם מתגלים כמי שתורמים למשק של הארץ הקולטת ומעשירים את המגוון התרבותי בה. כאשר רגש של פחד מפני מהגרים הוא רציונלי אך לא מוצדק, ברבות הימים הוא דועך ונעלם.

האנטישמיות שונה מקסנופוביה. היא המקרה הפרדיגמטי של השנאה האִירִצִּיוֹנְלִית. בימי הביניים יהודים הואשמו שהם מרעילים בארות, מפיצים דָּבָר ואף הורגים ילדים נוצרים לצורך אפיית מצות – מן ההאשמות האבסורדיות ביותר בתולדות האנושות. כל מי שהתבונן במציאות ביושר הודה שהדבר בלתי אפשרי, אך חוסר ההיגיון לא מנע מהמונים להאמין בו.

אשר אבותינו אנחנו כבר נאנחו בה (...) לו רק הרפו ממנו... אבל ארמָה כי לא ירפו ממנו.³

הרצל הזדעזע מעיקשותה של השנאה העתיקה באירופה המתקדמת כלפי הטובים והיצרניים באזרחיה. מזעזע לא פחות הוא שובה של האנטישמיות כיום לחלקים במזרח התיכון ואפילו באירופה – בשעה שזיכרון השואה עוד חי. אך הנה, כבר התורה רומזת מדוע זה קורה. שנאה אירציונלית לעולם אינה מתה.

לא כל עוינות כלפי היהודים או כלפי ישראל כמדינה יהודית היא אירציונלית; וכאמור, כשהשנאה רציונלית, גם אם בלתי־מוצדקת, יש עם מי לדבר ולנסות לשכנע. אבל חלק ניכר משנאת ישראל כיום – ישראל המדינה וישראל העם – הוא אי־רציונלי. חלק מהשנאה הזו, אפילו היום, הוא חזרה אל המיתוסים מן העבר, מעלילות הדם עד "הפרוטוקולים". במקרים אלה, כל שבכוחנו לעשות הוא, כאמור לגבי עמלק, לזכור ולא לשכוח, להילחם בתוקף ולהגן על עצמנו.

השנאה העמלקית חיה תמיד. אך כך גם עם ישראל. הוא הותקף ונרדף פעמים אינספור, אך עודו חי: עדות חיה לניצחון אלוהי האהבה על המיתוסים והטירוף של השנאה.

1. משנה, אבות ה, טו.
2. דילן תומאס, "ולא תהיה למוות ממשלה", מאנגלית: אברהם יבין, בתוך דילן תומאס, שירים נבחרים, ליקט וערך אביב עקרוני, תל אביב: עקד, תשל"ד, עמ' 49.
3. בנימין זאב הרצל, מדינת היהודים, מגרמנית: מיכל ברקוביץ, ורשה: אחיאסף, תרפ"ב. מתוך פתח הרבר. הטקסט כאן מתוך "פרויקט בן־יהודה".

הנאורות בת אירופה, שסגדה למדע ולתבונה, נשאה עיניה לחיסול כל השנאות מהסוג הזה. אך ההפך קרה. היא הכשירה את הקרקע לגרסה חדשה של האנטישמיות: האנטישמיות הגזעית. במאה התשע־עשרה שנאו את היהודים משום שהיו עשירים – ומשום שהיו עניים. משום שהיו קפיטליסטים – ומשום שהיו קומוניסטים. משום שהתבדלו מסביבתם – ומשום שחדרו לכל פינה. משום שהאמינו בדת עתיקה ופרימיטיבית – ומשום שהיו קוסמופוליטיים נטולי שורשים שלא האמינו בשום דבר.

האנטישמיות הייתה התגלמות האירציונליות בעידן התבונה. היא הצמיחה מיתוס חדש, 'הפרוטוקולים של זקני ציון' – זיוף שיצרו אנשי המשטרה החשאית של הצאר הרוסי בשלהי המאה התשע־עשרה. נטען בהם כי היהודים שולטים באירופה כולה – וזאת באותה תקופה עצמה שברוסיה השתוללו הפוגרומים של 'סופות בנגב' ונחקקו חוקי 1882 האנטישמיים שגרמו לכשלושה מיליוני יהודים מרוששים וחסרי אונים לנוס מרוסיה מערבה. עטו הרהוטה של הרצל תיארה את מצבם של היהודים בסוף המאה שאמורה הייתה להיות מאת הנאורות והאמנציפציה:

בתום לבבנו ניסינו להתערב בגויים שכנינו בכל מקומות מושבותינו ולהיות כמוהם, לכלי השאָר בידינו מכל אשר לנו רק אמונת אבותינו בלבד; אך דחו אותנו בשתי ידיים. לשווא נעמול תמיד להיות אזרחים נאמנים, ולפעמים גם יתר על המידה; לשווא נקריב חלבנו ודמנו ככל יתר עם הארץ, לשווא נתאמץ להרים קרן ארצות מושבותינו בחוכמות ובמדעים ולהרבות כבוד עושרן במסחר וקניין. בארצות מולדתנו, שבהן אנו יושבים זה מאות בשנים, נחשבנו לזרים, לרוב גם בעיני אלה אשר אבותיהם עוד לא נאחזו בארץ בעת